

Daniel Soja, Natalia Kapalka

Uniwersytet Rzeszowski

Macierzyństwo zastępcze – handel dziećmi czy światowy fenomen w planowaniu rodziny?

1. Wstęp

Mater semper certa est – paremia ta pochodząca jeszcze z czasów starożytnego Rzymu przetrwała wiele setek lat, jest wciąż aktualna i ma duży wpływ na ustawodawstwo w zakresie macierzyństwa. Dopiero w roku 1978, gdy na świat przyszło pierwsze dziecko z próbówki¹, nowoczesna biomedycyna swoimi osiągnięciami wstrząsnęła standardem klasycznej rodziny, umożliwiając osobom, które z jakichś przyczyn nie mogą mieć dziecka wskutek nawiązywania tradycyjnych kontaktów seksualnych², na użycie innej drogi niż adopcja³. Od tego czasu macierzyństwo zastępcze rozwija się bardzo progresywnie, wpływając zarówno na życie zwyczajnych ludzi planujących założenie rodziny, jak i regulacje prawne państw, jest też tematem licznych dyskusji i debat na tle etycznym, socjologicznym, prawnym, medycznym, a także innych dyscyplin naukowych⁴.

Do dzisiaj nie udało się przyjąć jednolitych przepisów w tym zakresie i nic nie wskazuje na to, aby miało się to zmienić. Każde państwo postanowiło uregulować macierzyństwo zastępcze na własną rękę. Niektóre zakazały surrogacji i ustanowiły sankcje za ich przeprowadzanie oraz komercjalizację, inne w pełni na nią zezwoliły, natomiast niektóre uznały ją tylko częściowo. Przez takie podejście macierzyństwo zastępcze ma w dzisiejszych czasach niejednolite oblicze⁵.

¹ K. Bagan-Kurluta, *Między adopcją a surogacją: problemy międzynarodowe* [w:] *Pravovi vikliki sučasnosti: miżnarodna migraciã v umovah globalizaciï*, red. koll. Geŭ'manceva Nina Dmitriřna i in., Černivci: Černivec'kij nacional'nij universitet, 2020, s. 120.

² J. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2021, s. 21.

³ K. Bagan-Kurluta, *Między adopcją a surogacją. Problemy międzynarodowe...*, s. 120.

⁴ J. Balicki, *Wspomagana prokreacja i badania prenatalne w Polsce. Dyskusja bioetyczno-prawna*, „Studia Gdańskie” 1998, t. XI, s. 2.

⁵ K. Bagan-Kurluta, *Między adopcją a surogacją. Problemy międzynarodowe...*, s. 121.

W ostatnich latach również w Europie ożywiła się dyskusja nad surogacją. Wiele państw postawiło na pewne rozwiązania, niektóre zaś są dopiero w fazie formułowania przepisów. Materia ta nie doczekała się kompleksowej regulacji przede wszystkim w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce⁶. Należy zadać sobie następujące pytanie: Czy macierzyństwo zastępcze jest światowym fenomenem w planowaniu rodziny, czy może stało się wielką pokusą, z której śmiało korzystają zarówno niewinni ludzie, jak i przestępcy pokroju handlarzy ludźmi? Jak wygląda kwestia jego uregulowania zarówno w Europie, jak i innych częściach świata, i czy Polska powinna jak najszybciej podjąć kroki legislacyjne w tej materii? W dalszej części pracy zostanie podjęta próba odpowiedzi na ten problem badawczy.

2. Definicja macierzyństwa zastępczego

Skupiając się na definicji macierzyństwa zastępczego, najpierw należy omówić metody medycznie wspomaganej prokreacji, czyli zapłodnienie pozaustrojowe i transfer zarodka, tzw. *in vitro*. Metoda ta polega na pozyskaniu żeńskich i męskich gamet, doprowadzeniu do ich połączenia (w warunkach laboratoryjnych), przygotowaniu zarodka (zarodków) do transferu poprzez jego tzw. hodowlę, a następnie, w odpowiednim stadium rozwoju, przeniesieniu go (ich) do jamy macicy⁷. Droga ta jest najczęściej podejmowana, gdy występuje stwierdzenie czynnika męskiego w niepłodności, niedrożność lub brak jajowodów, a także brak efektów w dotychczasowym leczeniu i obniżona perspektywa poprawy tychże efektów w przyszłości. W medycynie wyróżnia się kilka odmian zapłodnienia pozaustrojowego – cechą wyróżniającą *in vitro* od metody podstawowej jest to, że zarodek powstały przy użyciu tego sposobu jest umieszczany nie w jamie macicy, lecz w jajowodzie.

W przypadku metody zapłodnienia pozaustrojowego wyróżniamy zapłodnienie pozaustrojowe homologiczne, gdy gamety są pobierane od małżonków (bądź konkubentów), oraz zapłodnienie pozaustrojowe heterologiczne, gdy co najmniej jedna para gamet, z której został stworzony zarodek, pochodzi od innego dawcy niż od małżonka/konkubenta⁸.

Do dzisiaj nie ma definicji legalnej pojęcia „macierzyństwo zastępcze”, a w doktrynie nie istnieje jednolity pogląd na ten temat. Na potrzeby artykułu przytoczę kilka przykładowych definicji z doktryny:

⁶ J. Balicki, *Wspomagana prokreacja i badania prenatalne w Polsce. Dyskusja bioetyczno-prawna...*, s. 2

⁷ A. Niżnik-Mucha, *Prawna regulacja medycznie wspomaganej prokreacji w Polsce i w wybranych państwach europejskich*, Kraków 2016.

⁸ Tamże.

- „Macierzyństwo zastępcze definiuje się jako »wynajęcie« łona kobiety, która donosi ciążę i po urodzeniu oddaje dziecko innej kobiecie, najczęściej matce genetycznej, tzn. tej, od której pochodzi jajo zapłodnione nasieniem jej męża”⁹;
- „Surogatka to kobieta, która przyjmuje do swojej macicy zapłodnioną *in vitro* komórkę jajową innej kobiety, która po urodzeniu dziecka oddaje je rodzicom”¹⁰;
- „Praktyka polegająca na tym, że kobieta pozostaje w ciąży dla innej kobiety z zamiarem przekazania jej dziecka po porodzie”¹¹;
- „Surogatka to matka zastępcza, która w zamian za wynagrodzenie przyjmuje do swojej macicy zapłodnioną drogą *in vitro* komórkę jajową innej kobiety, która ma problemy z zajściem lub donoszeniem własnej ciąży”¹².

3. Klasyfikacja macierzyństwa zastępczego

Definicje macierzyństwa zastępczego zasadniczo różnią się względem siebie. Każda z nich próbuje w inny sposób kompleksowo ująć to zagadnienie. Wspólny jest cel surrogacji – donoszenie ciąży dla innej kobiety w celu przekazania jej dziecka po porodzie. Niektóre odnoszą się również do wynagrodzenia bądź „wynajęcia” surorkatki, czyli do kwestii związanych z umową o macierzyństwo zastępcze.

Na tej podstawie można wyróżnić trzy rodzaje macierzyństwa: genetyczne – dostarczenie gamet bądź więz genetyczna z dzieckiem; biologiczne – donoszenie ciąży i urodzenie dziecka oraz socjologiczne – wychowanie i utrzymanie dziecka¹³. Zasadniczo rola matki zastępczej sprowadza się do roli matki biologicznej. W praktyce postać zastępczego macierzyństwa może przyjąć trzy warianty w zależności od pochodzenia komórki jajowej:

- 1) pełna matka zastępcza, tzw. macierzyństwo zastępcze tradycyjne – godzi się na zapłodnienie poprzez sztuczną inseminację nasieniem pochodzącym od partnera innej kobiety – matki społecznej;

⁹ M. Mikluszka, *Zagraniczne procedury tzw. macierzyństwa zastępczego (surrogacy motherhood) w świetle zasady handlu ludźmi – zagadnienia węzłowe*, Warszawa 2017, s. 5.

¹⁰ P. Witczak-Bruś, *Surogacja. Aspekty prawne macierzyństwa zastępczego*, Warszawa 2021, s. 8.

¹¹ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym*, Białystok 2019, s. 29.

¹² A. Olak, A. Krauz, *Surogatka to już zawód, banal czy globalne społeczne zapotrzebowanie*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka. Praktyka. Refleksje” 2016, nr 21, s. 182.

¹³ M. Kramka, *Medycznie wspomagana prokreacja – standardy międzynarodowe i europejski [w:] Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, Wrocław 2013, s. 141.

- 2) matka nosicielka, tzw. macierzyństwo zastępcze gestacyjne – godzi się na to, aby do jej ustroju został przeniesiony zarodek, który powstał wskutek zapłodnienia komórki jajowej innej kobiety – matki społecznej;
- 3) matka dawczyni komórki jajowej, tzw. *egg donor* – godzi się na to, aby pobrana od niej komórka jajowa została zapłodniona metodą *in vitro* i przeniesiona do ustroju innej kobiety, która po urodzeniu dziecka będzie jego matką społeczną¹⁴.

Ze względu na konfrontację surogacji z krajowym ustawodawstwem mamy również do czynienia z podziałem macierzyństwa na społeczne oraz prawne. Pierwsze odnosi się do chęci wychowania w przyszłości dziecka, natomiast drugie ma bezpośredni związek z kobietą, która zostanie wpisana do aktu urodzenia dziecka jako matka. Wytworzenie się tych wszystkich powyższych podziałów wyraźnie pokazuje, iż w obecnych czasach matka genetyczna niekoniecznie musi być również matką biologiczną bądź społeczną, co prowadzi do wielu dylematów zarówno natury społecznej i etycznej, jak również prawnej.

Rozróżnia się również macierzyństwo zastępcze ze względu na wynagrodzenie, co zasadniczo sprowadza się do podziału na surogację altruistyczną oraz odpłatną (komercyjną). Altruistyczna pozwala na zwrot kosztów i innych opłat związanych z donoszeniem ciąży i porodu surogatce, jednakże nie zezwala na uzyskanie przez nią korzyści finansowych z racji wykonania tej usługi. Taka możliwość jest uwzględniona jedynie przy surogacji komercyjnej.

4. Międzynarodowe uregulowania związane z macierzyństwem zastępczym

Zanim przejdziemy do ustawodawstwa państwowego związanego z macierzyństwem zastępczym, warto również przeanalizować międzynarodowe uregulowania w tej materii. Na szczeblu międzynarodowym macierzyństwo zastępcze zawiera się w międzynarodowej Konwencji o prawach dziecka (ang. *Convention on the Rights of the Child*) przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 20 listopada 1989 r. Jest to dokument obowiązujący we wszystkich państwach świata z wyjątkiem USA. W Konwencji o prawach dziecka zostały spisane wszystkie prawa dziecka. Art. 21 lit. d mówi o „podejmowaniu wszelkich właściwych kroków dla zapewnienia, aby w przypadku adopcji do innego kraju osoby w niej zaangażowane nie uzyskały z tego powodu nieestosownych korzyści finansowych”¹⁵.

¹⁴ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym...*

¹⁵ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez ONZ w 1989 r.

Na szczęblu europejskim mamy kilka dokumentów, które również pośrednio nawiązują do tej kwestii. W rezolucji Parlamentu Europejskiego z 1989 r.¹⁶ macierzyństwo zastępcze we wszystkich jego formach zostało uznane za niedopuszczalne i zakazane, podkreślono również istotne znaczenie prawa kobiety do decydowania o swoim ciele oraz o prawie dziecka do należynej mu opieki i tożsamości genetycznej. Konwencja biomedyczna (Konwencja o ochronie praw człowieka i godności ludzkiej w dziedzinie zastosowań biologii i medycyny zawarta w 1976 r.)¹⁷ nie odniosła się bezpośrednio do surogacji, jednakże w art. 21 jest zapis, iż „Ciało ludzkie ani jego części – jako takie – nie mogą stanowić źródła korzyści finansowych”. Można z tego wywnioskować, iż surogacja komercyjna jest zakazana przez tę konwencję, gdyż można by ją uznać za handel ciałem ludzkim w celu osiągnięcia korzyści finansowych. Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego w art. 2 wyraźnie określa, iż pochodzenie dziecka pozamałżeńskiego od matki ustala się wyłącznie na podstawie faktu jego urodzenia¹⁸.

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu odwołuje się przede wszystkim do Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, a w szczególności do art. 2, art. 8 oraz art. 80 tegoż dokumentu. Stwierdza się, że nienarodzone dziecko nie jest uznawane za podmiot objęty ochroną z art. 2 tejże Konwencji – „Prawo każdego człowieka jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę” – przy jednoczesnym poszanowaniu prawa i interesów matki (art. 80). Zgodnie z art. 8 należy zapewnić uszanowanie życia rodzinnego i prywatnego¹⁹.

Podsumowując przytoczone powyżej dokumenty oraz działalność ETPCz, trudno powiedzieć o oczywistym i klarownym uregulowaniu tematyki macierzyństwa zastępczego na szczęblu międzynarodowym i europejskim. Konwencja podpisana w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych odnosi się jedynie do adopcji zagranicznej, natomiast regulacje Unii Europejskiej jednoznacznie wskazują, iż surogacja komercyjna jest niewskazana, co ma również przełożenie na to, iż w państwach należących do tej organizacji można spo-

¹⁶ Art. 21 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny z dnia 4 kwietnia 1997 r. (zwanej także konwencją bioetyczną).

¹⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej 98/44/ WE z dnia 6 lipca 1988 r. o ochronie prawnej wynalazków biotechnologicznych.

¹⁸ M. Moszczyńska, P. Olszewska, *Surogaty – wybrane aspekty prawne problematyki zastępczego macierzyństwa*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015, nr 3, s. 49.

¹⁹ K. Szewczyk, *Medycznie wspomagana prokreacja w tzw. ustawie bioetycznej – na trakcie ku Kostaryce*, s. 6, http://www.ptb.org.pl/pdf/szewczyk_in_vitro_1.pdf.

tkać się jedynie z macierzyństwem zastępczym altruistycznym. Również Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu nie przyjął konkretnego stanowiska w tej sprawie, co sprawia, że tak naprawdę państwa UE mają bardzo dużą swobodę w zakresie ustawodawstwa dotyczącego macierzyństwa zastępczego, a poza tą organizacją każdy kraj może tę kwestię dowolnie unormować.

5. Przepisy dotyczące surogacji w krajach na całym świecie

Dotychczas nie pojawiło się żadne jednoznaczne stanowisko względem macierzyństwa zastępczego poparte stosownym dokumentem międzynarodowym, dlatego każde państwo uregulowało surogację zgodnie ze swoją wolą. Z tego powodu możemy rozróżnić trzy odmienne podejścia do tematu macierzyństwa zastępczego:

- 1) niedopuszczalność macierzyństwa zastępczego;
- 2) zezwolenie na surogację, jednakże tylko w formie altruistycznej;
- 3) pełnia swobody w zawieraniu umów zarówno niekomercyjnych, jak i komercyjnych.

W Unii Europejskiej nie mamy do czynienia z surogacją komercyjną. Państwa albo kwestię surogacji pozostawiają nieuregulowaną, m.in. Polska, Czechy, Rumunia i Irlandia, albo bezpośrednio jej zakazują, m.in. Niemcy, Włochy, Francja i Hiszpania, albo ustanowiły surogację altruistyczną, m.in. Portugalia, Dania, Anglia, Grecja – która finansuje koszty opieki medycznej dla surogatek – oraz Belgia²⁰. Jeżeli chodzi o Europę jako kontynent, warto wspomnieć również o Ukrainie, Rosji oraz Cyprze, w których to państwach surogacja jest w pełni legalna.

Odnosząc się do całego globu, mamy wiele krajów, które zezwalają na surogację altruistyczną, w tym Australię (legalna altruistyczna, płatna jest przestępstwem, większość stanów uznaje rodziców biologicznych oraz umowy między matką zastępczą a rodzicami), Kanadę (nie uznaje umów między rodzicami a matką zastępczą), RPA (wszelkie umowy są legalne, uznaje się rodziców biologicznych, surogatka ma 60 dni na rozmyślenie się i zatrzymanie dziecka) oraz Izrael (obowiązuje jedynie obywateli)²¹. Interesująco przedstawia się sytuacja w Stanach Zjednoczonych, gdyż nie ma tam żadnych regulacji odnoszących się do macierzyństwa zastępczego na szczeblu federalnym, więc każdy stan reguluje kwestię surogacji w inny sposób i mamy tam do czynienia z pełnym wachlarzem odmiennych przepisów w tej materii.

²⁰ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym...*, s. 49.

²¹ A. Olak, A. Krauz, *Surogatka to już zawód, banal czy globalne społeczne zapotrzebowanie...*, s. 183, 184.

6. Surogacja w świetle prawa i moralności

Współcześni twórcy prawa mierzą się z problemem, czym jest tzw. „macierzyństwo zastępcze”, na które jest bardzo dużo określeń, np. „leasing macicy” albo „adopcja postnatalna”. Wątpliwości zarówno natury moralnej, jak i prawnej budzą umowy z surogatkami. Kontrowersje wywołuje sama dopuszczalność tej formy prokreacji. Często proces poszukiwania matki zastępczej przez pośrednika wiąże się z opłatami, co jest niejednoznaczne etycznie i powoduje zinstytucjonalizowanie tego zjawiska. Czy zatem należy zakazać ingerowania w ludzką prokreację? Nie da się zatrzymać postępów, które zachodzą w medycynie. Prawo ma wyznaczać granice działań, które są możliwe, wiążą się jednak ze zbyt wielkim ryzykiem dla ludzkości. Nie wolno dopuścić do łamania fundamentalnych praw człowieka: godności, wolności, tożsamości i integralności. Pamiętać należy, że rynek medycznych usług prokreacyjnych ma także swoją „ciemną” stronę, wiążąc się często z nastawieniem na zysk „za wszelką cenę”. Należy szukać sposobów, aby zapobiec bezlitosnemu i brutalnemu wyzyskowi ludzi biednych, słabych, pozabawionych ochrony.

Czy pobieranie opłaty za takie usługi jest w ogóle moralnie dopuszczalne? Odpowiedź na to pytanie zależna jest od uwarunkowań kulturowych, zwłaszcza religijnych, dlatego pojawiają się różne oceny. Dominująca w Polsce negatywna ocena moralna została wzmocniona przez uznanie takich umów za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Pojawiają się również opinie, że skoro matka zastępcza przekazuje drugiej kobiecie najpiękniejszy dar – życie w ramach umów surogackich, powinna zostać za to wynagrodzona. Istnieje argumentacja, że kobiety wynajmują swoje macice innym kobietom z poczucia wspólnej odpowiedzialności, a nie tylko dlatego, że potrzebują pieniędzy.

Moralną i prawną ocenę macierzyństwa zastępczego utrudnia fakt, że stanowi ono jednocześnie transakcję handlową i wyraz solidarności kobiet²². Niezależnie od rzeczywistych intencji surogatek macierzyństwo zastępcze stanowi pewien rodzaj „pracy”, na dodatek pracy wyczerpującej, wykonywanej w trudnych warunkach, związanej z wieloma zagrożeniami. Nie ma zatem powodów, żeby odpłatność była ukrywana za zasłoną takich słów, jak „rekompensata” czy „gratyfikacja”, przyczyniając się do wzrostu zysków klinik leczenia niepłodności i wyzysku matek zastępczych.

Powstaje pytanie, czy należy godzić się na to, żeby dziecko było przedmiotem transakcji handlowej pomiędzy „matką-surogatką” a rodzicami zama-

²² T. Zimny, *Komercjalizacja ludzkiego ciała* [w:] *Bioetyka*, red. J. Różyńska, W. Chańska, Warszawa 2013, s. 237.

wiającymi? Jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii przy rozważaniach na temat macierzyństwa zastępczego jest „handlowy” charakter umów surogackich. W związku z mnożącymi się wątpliwościami natury etycznej w większości państw pojawiły się wyraźne zakazy umów surogackich. Prawo często przewiduje sankcje zarówno dla stron takich umów, jak i lekarzy uwikłanych w ich realizację.

7. Turystyka prokreacyjna

Turystyką prokreacyjną nazywamy zabieg prowadzący do nabycia możliwości zapłodnienia kobiety, która zamierza przekazać osobom trzecim dziecko po porodzie, jak również bezzarodkowe przeniesienie do kobiecego ciała materiału niepochodzącego od niej embrionu. Tym samym poszukiwane są przez nich miejsca, kraje, które takie procesy uważają za dozwolone, dają wolną rękę i ułatwiają dojście do tego typu zabiegów.

Kwestia turystyki prokreacyjnej (zwłaszcza w celu omijania zakazu krajowego) zajmuje coraz więcej miejsca wśród sporów sądowych (w tym przed ETPCz), które wywołane są przede wszystkim odmową transkrypcji przez organy administracyjne zagranicznego aktu urodzenia, dlatego że jest on sprzeczny z przepisami zakazującymi surogacji lub nakazującymi ustalać macierzyństwo na podstawie urodzenia.

Zatrudnienie matki zastępczej często wiąże się z wyjazdem potencjalnych rodziców do Stanów Zjednoczonych, gdzie proceder ten jest dozwolony. Obserwuje się znaczny wzrost zainteresowania technologią wspomaganego rozrodu i macierzyństwem zastępczym. Orzeczenie niemieckiego Sądu Najwyższego z dnia 20 grudnia 2014 r., w którym Sąd orzekł, że władze muszą uznać, iż dzieci urodzone przez matki zastępcze w innych krajach są legalnym potomstwem rodziców wynajmujących surogatkę, biorąc pod uwagę odrębne regulacje w zakresie praw rodzicielskich, nawet w przypadku, gdy stoi to w sprzeczności z prawem obowiązującym w Niemczech²³.

Uzasadnienie wyroku opierało się na tym, że odmowa ojcostwa naruszałaby prawa człowieka i dziecka: „Nawet jeśli prawo niemieckie zabrania stosowania macierzyństwa zastępczego, dziecko urodzone przez surogatkę ma prawo do posiadania prawnych rodziców [...]. Natomiast dziecko nie mogło wpłynąć na okoliczności jego narodzin, a tło macierzyństwa zastępczego nie mogło być podstawą do odmowy jego prawnym rodzicom”²⁴.

²³ R. Vaughn, *02 Feb Berlin 'Fertility Days' Signals Groundswell of Interest in Assisted Reproduction*, <https://www.iflg.net/berlin-fertility-conference/> (dostęp: 2.06.2018).

²⁴ Tamże.

8. Republika Federalna Niemiec – zakaz macierzyństwa zastępczego, handlowanie dziećmi

W pierwszej kolejności wyjaśnienia wymaga definicja macierzyństwa zastępczego przedstawiona w prawie niemieckim. Ustawodawca dla jego określenia posługuje się pojęciem Ersatzmutterschaft, które odzwierciedla szeroko pojmowane macierzyństwo zastępcze. Stałe Biuro Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego w umowie International Surrogacy Arrangement przedstawia macierzyństwo zastępcze jako swoistą umowę zawartą pomiędzy podmiotem zamawiającym, zamieszkującym konkretny kraj, a matką biologiczną mieszkającą na terytorium innego państwa.

Użycie zarodków ludzkich to zgodnie z ustawą o ochronie embrionów sprzedaż zarodka ludzkiego wytworzonego poza organizmem lub pobranego od kobiety przed zakończeniem jego zagnieżdżenia się w macicy, oddanie bądź kupowanie takiego zarodka, a także wykorzystanie go w celach, które nie służą jego zachowaniu. Poza sferą regulacyjną ustawy o ochronie zarodków pozostaje natomiast w szczególności podmiotowa sfera dopuszczalności stosowania metod medycznie wspomaganey prokreacji, choć mając na uwadze godność i dobro mającego urodzić się dziecka, w tym ewentualne komplikacje, niedopuszczalne jest wykonywania technik wspomaganey medycznie prokreacji z udziałem tzw. surogatek.

W Niemczech surogacja sama w sobie nie jest wyraźnie zabroniona ani karalna. Jednakże zawarte w tym zakresie umowy są bezskuteczne i niewykonalne. Zgodnie bowiem z niemieckim kodeksem cywilnym umowa naruszająca przepisy ustawy bądź zasady współżycia społecznego jest nieważna. Macierzyństwo zastępcze nie jest karalne w stosunku do potencjalnych rodziców oraz matki zastępczej. Umowy zawarte pomiędzy przyszłymi rodzicami a surogatką są uznawane za nieważne z mocy samego prawa²⁵, co skutkuje brakiem możliwości dochodzenia ich wykonania. Zgodnie z prawem karze podlegają pośrednicy i lekarze, którzy dokonują sztucznego zapłodnienia matki zastępczej.

Ustawa z dnia 13 grudnia 1990 r. o ochronie embrionu w art. 1 ust. 7 przewiduje z kolei karę do trzech lat więzienia lub karę grzywny za przeprowadzenie zabiegu sztucznego zapłodnienia kobiety, która po urodzeniu dziecka miałaby oddać je innej osobie, jak i zabiegu implantacji embrionu do macicy kobiety niebędącej dawczynią komórki jajowej. Zarówno zamawiający, jak i matka zastępcza nie podlegają karze. Artykuł 13a ustawy z dnia 5 listopa-

²⁵ S. Mitra, S. Schickatanz, T. Patel (red.), *Cross-Cultural Comparisons on Surrogacy and Egg Donation: Interdisciplinary Perspectives from India, Germany and Israel*, Palgrave Macmillan, Cham 2018, s. 83.

da 2001 r. o pośredniczeniu w zawieraniu umów o macierzyństwo zastępcze definiuje pojęcie matki zastępczej oraz (w art. 13c) zakazuje pośredniczenia w zawieraniu takich umów²⁶.

Na podstawie § 13c oraz § 14d AdVermiG²⁷ można wysnuć dwa wnioski, które stanowią, że zakazana jest publikacja ogłoszeń, których treść zawiera wzmiankę o zawieraniu umów o macierzyństwie zastępczym pod groźbą kary pozbawienia wolności lub grzywny, a samo zawieranie umów o macierzyństwo zastępcze jest zabronione. W związku z przepisami w Niemczech nie jest możliwe ustalenie pochodzenia dziecka rodziców docelowych wyłącznie na podstawie umowy o surogację. Niemieckie sądy dotychczas najczęściej uznawały pochodzenie dziecka od rodziców docelowych jedynie na podstawie umowy zawartej przez rodziców docelowych z matką zastępczą, która to umowa w świetle prawa niemieckiego jest niezgodna z prawem²⁸.

Zgodnie z kodeksem cywilnym (BGB) nieważna jest czynność sprzeczna z zasadami współżycia społecznego oraz czynność sprzeczna z ustawą. Zgodnie z tym co ustawodawca stanowi, nie jest możliwe dochodzenie na podstawie umowy żadnych roszczeń dotyczących zobowiązania do przekazania dziecka docelowym rodzicom oraz przekazania świadczeń pieniężnych za urodzenie dziecka²⁹.

Na mocy protokołu do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjętej 25 maja 2000 r. w Nowym Jorku³⁰ „Handel dziećmi oznacza jakiegokolwiek działanie lub transakcję, w drodze której dziecko przekazywane jest przez jakąkolwiek osobę lub grupę osób innej osobie, lub grupie osób za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek inną rekompensatą”.

Nielegalne adopcje, jak ma to miejsce w opisywanym kraju, stają się coraz bardziej popularne. W wielu dokumentach międzynarodowych są one uznawane za „praktykę niewolniczą”, o czym pisze P. Rudnicka³¹. Potwierdza to m.in. treść uzupełniającej Konwencji w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnic-

²⁶ M. Fras, D. Abłażewicz, *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2007, t. VI, s. 60, 61.

²⁷ V. AdVermiG – Adoptionsvermittlungsgesetz (Ustawa o miejscu adopcji), <https://dejure.org/gesetze/AdVermiG> (dostęp: 29.05.22).

²⁸ J. v. Hein, *Komentarz do art. 6 RGBGB* [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, nb. 271, www.beck-online.ed.

²⁹ M. Wellenhofer, *Komentarz do § 1591 BGB* [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, red. D. Schab, München 2017, nb. 17–19, www.beck-online.ed.

³⁰ Dz.U. 2004, nr 238, poz. 2389.

³¹ Szerzej na ten temat P. Rudnicka, *Konstytutywne elementy pojęcia handel ludźmi*, www.nieccassociation.org/handel/ (dostęp: 9.05.2014).

stwa podpisana w Genewie dnia 7 września 1956 r., gdzie czytamy, że za ową praktykę niewolniczą stanowiącą nielegalną adopcję należy uznać sytuację, w których dziecko lub osoba poniżej lat 18 jest oddawana przez któregokolwiek lub oboje rodziców, lub przez swojego opiekuna innej osobie za wynagrodzeniem bądź bezpłatnie w celu uzyskania takiego dziecka lub osoby poniżej 18 lat albo ich pracy³².

Niemniej jednak przez to, że w krajach Europy Zachodniej i USA odnotowuje się ujemny przyrost naturalny, wzrasta popyt na noworodki, a nawet handel dziećmi jeszcze nienarodzonymi. Matki kontaktują się z agentami adopcyjnymi, rodzą często w państwie, gdzie na nowo narodzone dziecko czekają nowi rodzice³³. Podczas nielegalnej adopcji kwitnie korupcja wśród urzędników, ułatwiając zdobycie fałszywego świadectwa urodzenia.

Dużym problemem jest zidentyfikowanie kupca, ponieważ jego dane chroni sam handlarz lub ich nie zna. Podczas dochodzenia ważne jest to, z jakiego powodu dziecko zostało sprzedane przez rodziców oraz czy opiekunowie przekazali dziecko za uzyskanie stosownej zapłaty.

Ustawowe zakazy dotyczące macierzyństwa zastępczego wprowadzone zostały przede wszystkim jako potrzeba ochrony wyrażonej w art. 1 niemieckiej konstytucji zasady poszanowania godności ludzkiej zarówno mającego urodzić się dziecka³⁴, jak i matki zastępczej, której rola w wielu przypadkach może być instrumentalizowana na potrzeby rodziców docelowych³⁵.

9. Izrael – uregulowany status umów o macierzyństwo zastępcze, surogacja altruistyczna

Do grupy państw, w których dopuszczona jest możliwość zawarcia umowy o surogację, zaliczyć można Izrael. W kraju tym obowiązujące przepisy prawa (Ustawa o macierzyństwie zastępczym z 1996 r.) normują takie umowy oraz kwestie związane z macierzyństwem zastępczym. Skorzystanie z su-

³² Dz.U. 1963, nr 33, poz. 185.

³³ A. Morawska, *Proceder handlu dziećmi – perspektywa doświadczeń europejskich*, s. 305, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/216>.

³⁴ M. Frasz, D. Abłażewicz, *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2008, t. VI, s. 61.

³⁵ A. Diel, *Leihmuttertschaft und Reproduktionstourismus, e-book 2014*, s. 67, 73, <https://www.lehmanns.de/shop/recht-steuern/36057616-9783943951172-leihmuttertschaft-und-reproduktionstourismus>. Na temat potrzeby ochrony praw matki zastępczej zob. np. wyrok OLG Braunschweig z dnia 12 kwietnia 2017 r., 1 UF 83/13, nb. 29–30.

rogacji wymaga zgody specjalnego organu państwowego – Komisji Aprobującej (powoływanej przez ministra zdrowia) złożonej z lekarzy, prawnika, socjologa i duchownego. Pełni ona rolę dyscyplinującą i tylko za jej pozwoleniem można zawrzeć umowę o noszenie płodu³⁶. Przedmiotem tej umowy jest zgoda matki zastępczej na wszczęcie jej jaja zapłodnionego plemnikiem przyszłego ojca, a następnie proces donoszenia ciąży i wydania dziecka na świat, po czym jest ona zobowiązana do przekazania dziecka przyszłym rodzicom, z którymi zawiązała umowę. Ze względu na religię państwową w Izraelu, jaką jest judaizm, jedynym możliwym rodzajem surogacji jest macierzyństwo zastępcze gestacyjne. Tradycyjne jest wykluczone, gdyż zapłodnienie niezamężnej kobiety przez mężczyznę sprawiłoby, że matka okryłaby się hańbą, a dziecko byłoby „niegodne” i nie miałoby szansy odnaleźć się w tamtejszym społeczeństwie.

Umowa składa się z dwóch części: pierwsza dotyczy surogactwa, a druga statusu i rodzicielstwa dziecka³⁷. Komisja Aprobująca zatwierdzi ją tylko w przypadku, gdy jest zgodna z obowiązującymi przesłankami wynikającymi z ustawy. Obydwie strony muszą być pełnoletnimi obywatelami Izraela – surogacja jest niedopuszczalna względem cudzoziemców. Surogatka musi być kobietą niezamężną (albo wdową lub rozwiedzioną) i wyznawać tę samą religię co para zamawiająca, natomiast druga strona umowy musi być w związku heteroseksualnym (jako para bądź małżeństwo), jako że pary homoseksualne i osoby samotne nie uzyskują zgody Komisji. Konieczne jest przeprowadzenie badań psychologicznych (przez obydwie strony) oraz ginekologicznych (tylko przez surogatkę), aby ustalić niemożność zajścia w ciążę przez matkę społeczną oraz bezpieczeństwo i zdrowie matki zastępczej przy donoszeniu ciąży. Oprócz przesłanek ustawowych, bezwzględnie przy zawieraniu umowy o surogację musi być złożone dwustronne zgodne oświadczenie woli (bez przymusu)³⁸. W umowie wykluczone jest zawieranie klauzul, które zabraniałyby matce zastępczej przystępowania do jakiegokolwiek procedury medycznej (w tym m.in. aborcji).

Gdy Komisja Aprobująca otrzyma potrzebne dokumenty, przystępuje do ich weryfikacji. Jeśli na ich podstawie spełnione są wszystkie przesłanki, to wyraża ona zgodę na zawarcie umowy. Stan faktyczny może być cofnięty, a umowa uznana za nieważną do czasu implementacji embrionu do organizmu matki. Wynagrodzenie dla matki zastępczej również określa Komisja Apro-

³⁶ Tamże, s. 78.

³⁷ Ł. Żukowski, *Problemy prawne i etyczne umów o macierzyństwo zastępcze – uwagi na tle rozwiązań przyjętych w Izraelu* [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, K. Wójtowicz, Wrocław 2013, s. 319.

³⁸ Tamże, s. 320.

bująca, zgadzając się bądź odrzucając zapis umowny w tym aspekcie. Bardzo rzadko zdarza się, aby zezwoliła ona na pełne wynagrodzenie dla surogatki, raczej twardo stoi przy stanowisku, iż para zamawiająca powinna pokrywać jedynie opłaty, koszty i inne finansowe zobowiązania (np. odszkodowanie) związane z donoszeniem ciąży i urodzeniem dziecka. Komisja pilnuje również regularności oraz kwoty powyższych wypłat³⁹.

Zgodnie z izraelskim prawem matką dziecka jest tylko ta kobieta, które je urodziła, więc dla zastosowania macierzyństwa zastępczego przewidziano odrębną procedurę prawną. Do czasu zakończenia procedury sztucznego zapłodnienia opiekunem prawnym jest pracownik socjalny, który niezwłocznie po urodzeniu przekazuje dziecko rodzicom. Rodzice są zobligowani do zgłoszenia się do sądu z wnioskiem o przysposobienie dziecka w terminie do 7 dni od jego urodzenia. W przypadku uchybienia powyższemu terminowi z wcześniej wspomnianym wnioskiem występuje opiekun prawny. Sąd po przeprowadzeniu postępowania udziela zgody na przysposobienie dziecka bądź odmawia jej udzielenia, jeśli stałoby to w sprzeczności z dobrem dziecka⁴⁰. W szczególnych przypadkach Sąd może wyrazić zgodę na odstąpienie od umowy o macierzyństwo zastępcze przez matkę zastępczą, gdy w sprawie zaistnieją szczególne okoliczności, przy priorytetowym uwzględnieniu dobra dziecka. Wówczas jedynym opiekunem staje się matka biologiczna. Odstąpienie od umowy odbywa się na zasadach ogólnych, więc surogatka może być zobowiązana do zwrotu wszystkich świadczeń, które otrzymała od pary zamawiającej na poczet realizacji treści umowy. Gdy umowa została wykonana, nie ma możliwości odstąpienia od niej⁴¹.

W przypadku nieuzyskania aprobaty Komisji Aprobującej zawarcie umowy o surogację jest zagrożone karą jednego roku pozbawienia wolności.

Podsumowując kwestię macierzyństwa zastępczego w Izraelu, jest ona możliwa w formie altruistycznej, a jednocześnie obwarowana licznymi regulacjami mającymi na celu zapobieganie komercjalizacji surogacji w społeczeństwie izraelskim bądź surogacji turystycznej. Badania psychologiczne i ginekologiczne gwarantują bezpieczeństwo zarówno parze zamawiającej, jak i matce zastępczej oraz dziecku. Komisja Aprobująca czuwa nad legalnością zawieranych umów o surogację, ich treścią i kwotą wynagrodzenia dla matki zastępczej oraz terminowością zapłaty przez parę zamawiającą. Oczywiście ze względu na silny wpływ judaizmu pojawiły się także przepisy silnie regulujące kwestie związane z religią wyznawaną przez parę zamawiającą i matkę zastępczą oraz zakaz macierzyństwa zastępczego tradycyjnego i zakaz zama-

³⁹ Tamże, s. 321.

⁴⁰ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym...*, s. 79.

⁴¹ Tamże.

wiania przez pary homoseksualne bądź osoby samotne, a także przymus bycia niezamężną nałożony na surogatkę. Nie zmienia to faktu, iż w państwie judaistycznym, które reprezentuje raczej konserwatywne poglądy, umowy o macierzyństwo zastępcze są uregulowane, i to w sposób, który gwarantuje duże bezpieczeństwo zdrowotne oraz nienadużywanie przepisów dla własnych korzyści majątkowych.

10. Surogacja w Polsce

W Polsce brak jest regulacji dotyczących macierzyństwa zastępczego. Zgodnie z ustawową definicją matki zawartą w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym jest nią wyłącznie kobieta, która urodziła dziecko (art. 61⁹ k.r.o.). W związku z tym, gdyby doszło do surogacji, to i tak do aktu urodzenia wpisuje się matkę zastępczą. Fakt, że surogatka nie jest „genetyczną” matką dziecka, jest z prawnego punktu widzenia bez znaczenia i nie można na tej podstawie dokonać zaprzeczenia jej macierzyństwa. Przekazanie praw rodzicielskich do dziecka może się odbyć tylko na zasadzie przysposobienia (zwłaszcza *adoptio plena*, czyli przysposobienia pełnego). Decyduje o nim tylko i wyłącznie sąd opiekuńczy (art. 586 k.p.c.), kierując się jedynie dobrem dziecka (art. 114 k.r.o.)⁴². Umowa decydująca o tym, kto jest matką dziecka, byłaby niezgodna z prawem, a więc nieważna (art. 58 § 1 k.c.). Natomiast umowne zobowiązanie się surogatki do wyrażenia zgody na przysposobienie dziecka należałoby uznać za nieważne ze względu na sprzeczność z zasadami współżycia społecznego (art. 58 § 2 k.c.)⁴³.

Czerpanie korzyści materialnych z macierzyństwa zastępczego (w tym pośredniczenie między surogatką a ewentualnymi „klientami”) jest przestępstwem (art. 189a § 1 i 2 oraz art. 211a k.k.)⁴⁴. Pierwszy z tych artykułów odnosi się do handlu ludźmi, drugi natomiast do organizacji adopcji w celu odniesienia korzyści majątkowej. Za obrót gametami lub embrionami w celu korzyści majątkowej lub osobistej grozi kara pozbawienia wolności do lat 3 przy gamecie i do lat 5 przy zarodku, czynienie tego zawodowo odpowiednio do lat 5 i do lat 10. Zakazane jest tworzenie oraz zagnieżdżanie zarodków bez zgody dawcy lub w razie jej wycofania – kara grzywny, kara ograniczenia wolności lub pozbawienie wolności do roku (art. 78)⁴⁵.

⁴² M. Moszczyńska, P. Olszewska, *Surogatki – wybrane aspekty prawne problematyki macierzyństwa zastępczego...*, s. 50.

⁴³ P. Witczak-Bruś, *Surogacja. Aspekty prawne macierzyństwa zastępczego...*

⁴⁴ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.

⁴⁵ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym...*, s. 202.

Z jednej strony prawo nie nakłada sankcji karnych na osoby, które umawiają się na przekazanie dziecka (przez przysposobienie) związane z macierzyństwem zastępczym, co pozwala na istnienie tego proceduru w praktyce. Z drugiej strony brak regulacji umów między rodzicami a matką zastępczą oraz surowe przepisy dotyczące zakazu adopcji w celu odniesienia korzyści majątkowej oraz handlu ludźmi sprawiają, że sytuacja zarówno rodziców pragnących skorzystać z usług surogatki, jak i samej matki zastępczej jest bardzo trudna. Zarówno surogatka, jak i rodzice nie podlegają żadnej ochronie przez prawo polskie. Matka genetyczna ryzykuje tym, iż matka biologiczna po urodzeniu dziecka poczuje silny instynkt macierzyński i zechce zachować je dla siebie, a sąd z pewnością się do tego przychyli, nie uznając jakichkolwiek ustaleń między matką biologiczną a genetyczną, natomiast na takiej samej zasadzie matka biologiczna ponosi ryzyko związane z możliwością zmiany zdania przez matkę genetyczną po urodzeniu dziecka i niechęci do jego przysposobienia. Sąd oczywiście i w tym przypadku nie uwzględniłby ustaleń między nimi⁴⁶.

11. Surogacja a handel ludźmi – Polska

Pojęcie handlu ludźmi zostało uregulowane w rozdziale XIV zatytułowanym *Objaśnienia wyrażeń ustawowych*. Zgodnie z art. 115 § 22 k.k. handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

- 1) przemocy lub groźby bezprawnej,
- 2) uprowadzenia,
- 3) podstępu,
- 4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania,
- 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności,
- 6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą – w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom usta-

⁴⁶ M. Moszczyńska, P. Olszewska, *Surogatki – wybrane aspekty prawne problematyki macierzyństwa zastępczego...*, s. 51.

wy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1–6⁴⁷.

Na podstawie wskazanego wyżej przepisu trudno jest powiązać handel ludźmi z macierzyństwem zastępczym, gdyż zmusza on do wykazania szeregu przesłanek w celu udowodnienia, iż konkretna sytuacja ma związek z handlem dziećmi.

Wobec nieuregulowania kwestii surogacji w prawie takie umowy mogą być zakwalifikowane jako dokumentujące przestępstwo handlu dziećmi. Kobiety, które decydują się na rolę surogatki, czynią to ze względu na trudną sytuację materialną. Drugi obszar to kobiety w średnim wieku, niepracujące, ale posiadające już co najmniej jedno dziecko. Kolejna grupa to matki żywicielki rodziny wielodzietnej, będące w wyjątkowo trudnej sytuacji materialnej, gotowe zrobić wszystko, by utrzymać finansowo swoją rodzinę. Dla nich to nie poryw serca, lecz interes.

Ze względu na kwestię niepłodności, która w Polsce dotyczy 10–15% par, zapotrzebowanie społeczne w Polsce na surogatki w pewnym stopniu istnieje, dlatego w Internecie pojawia się coraz więcej stron, gdzie można znaleźć ogłoszenia kobiet chętnych urodzić cudze dziecko.

W naszym kraju do tej pory powstała jedna agencja wynajmu brzuchów: Elizabeth – Matki Zastępcze – Surogatki mająca siedzibę w podwarszawskim Piasecznie. Oficjalnie zarejestrowana była jako firma pośrednicząca w zatrudnianiu opiekunek. Z punktu widzenia prawa czerpanie korzyści materialnych z macierzyństwa zastępczego (w tym pośredniczenie między surogatką a ewentualnymi klientami) jest przestępstwem. Według art. 189a §1: kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata, §2: kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w §1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

12. Zakończenie

Komercjalizacja ciała ludzkiego to powszechne zjawisko społeczne. Problem „urynkowienia” i „utowarowienia” zaczął dotyczyć cały świat. Biomedycyna stanowi obecnie obszar, z którym wiążą się ogromne ekonomiczne korzyści, a pacjent bardzo często przybiera postać „klienta”. Hasło „wszystko na sprzedaż” zaczęło być używane także w odniesieniu do materiału ludzkiego, który stał się zwyczajnie „towarem”.

Popyt i podaż rządzą dziś medycznym rynkiem prokreacji. Usługi surogackie stały się częścią międzynarodowego, zglobalizowanego i zindustrializo-

⁴⁷ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.

wanego handlu, w którym zysk przedkładany jest często nad prawa człowieka, natomiast rzeczywiste transakcje handlowe ukrywane są pod hasłami „darowiźny”, „gratyfikacji” bądź „rekompensaty”, prowadząc do wyzysku ludzi biednych, słabych, zdeterminowanych swoją jednostkową sytuacją do tego, by zostać stroną odhumanizowanego „kontraktu” oferowanego przez prywatne kliniki leczenia niepłodności. Przed prawem stoi ogromne zadanie. Ma ono bowiem „wpływ na rzeczywistość, gdy wprowadza w niej jakiś porządek, nie zaś wtedy, gdy się od niej odwraca, opatrując zwykłym zakazem pozwalającym udawać, że tego, czego się zakazuje, po prostu nie ma, bo jest zakazane”⁴⁸.

Kwestię zastępczego macierzyństwa można rozważać na płaszczyźnie czyisto etycznej, która sprowadza się do sformułowania etycznego wymiaru pojęcia macierzyństwa i rodzicielstwa oraz dyskusji nad wartościami, jakim ma służyć prokreacja. W wielu krajach istnieje już prawo dotyczące macierzyństwa zastępczego, w niektórych jest surowo zabronione w innych szeroko praktykowane.

Trafną konkluzją na zakończenie jest formuła człowieczeństwa, która głosi: „Postępuj tak, byś człowieczeństwa tak w twej osobie, jako też w osobie każdego innego używał zawsze zarazem jako celu, nigdy tylko jako środka”⁴⁹.

Bibliografia

- Bagan-Kurluta K., *Między adopcją a surogacją: problemy międzynarodowe* [w:] *Pravovi vikliki sučasnosti: mižnarodna migraciâ v umovah globalizacii*, red. koll. Geŭmanceva Nina Dmitrivna i in., Černivci: Černivec'kij nacional'nij universitet, 2020.
- Balicki J., *Wspomagana prokreacja i badania prenatalne w Polsce. Dyskusja bioetyczno-prawna*, „Studia Gdańskie” 1998, t. XI.
- Bączyk-Rozwadowska K., *Prokreacja medycznie wspomagana. Studium z dziedziny prawa*, Wydawnictwo TNOiK. Dom Organizatora, Toruń 2018.
- Ciulkin-Sarnocińska K., *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2019.
- Diel A., *Leihmutterchaft und Reproduktionstourismus, e-book 2014*, <https://www.lehmanns.de/shop/recht-steuern/36057616-9783943951172-leihmutterchaft-und-reproduktionstourismus>. Na temat potrzeby ochrony praw matki zastępczej zob. np. wyrok OLG Braunschweig z dnia 12 kwietnia 2017 r., 1 UF 83/13.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej 98/44/ WE z dnia 6 lipca 1988 r. o ochronie prawnej wynalazków biotechnologicznych.
- Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny z dnia 4 kwietnia 1997 r.
- Fras M., Ablazewicz D., *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2007, t. VI.
- Hartman J., *Bioetyka dla lekarzy*, Warszawa 2009.

⁴⁸ J. Hartman, *Bioetyka dla lekarzy*, Warszawa 2009, s. 125.

⁴⁹ I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Warszawa 1953, s. 6.

- <https://www.iflg.net/berlin-fertility-conference/>
- Hein J. v., *Komentarz do art. 6 RGBGB* [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, nb. 271, www.beck-online.ed
- Kant I., *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Warszawa 1953.
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez ONZ w 1989 r., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19911200526/O/D19910526.pdf>.
- Kramska M., *Medycznie wspomagana prokreacja – standardy międzynarodowe i europejskie* [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, Wrocław 2013.
- Łukasiewicz J., Łukasiewicz R., *Prawo rodzinne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Mikluszka M., *Zagraniczne procedury tzw. macierzyństwa zastępczego (surrogacy motherhood) w świetle zasady handlu ludźmi – zagadnienia węzłowe*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2017.
- Mitra S., Schicktanz S., Patel T. (red.), *Cross-Cultural Comparisons on Surrogacy and Egg Donation: Interdisciplinary Perspectives from India, Germany and Israel*, Palgrave Macmillan, Cham 2018.
- Morawska A., *Proceder handlu dziećmi – perspektywa doświadczeń europejskich*, <https://dziecko-korkrzywdzone.fdcs.pl/index.php/DK/article/view/216>.
- Moszczyńska M., Olszewska P., *Surogatki – wybrane aspekty prawne problematyki zastępczego macierzyństwa*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015, nr 3.
- Niżnik-Mucha A., *Prawna regulacja medycznie wspomaganej prokreacji w Polsce i w wybranych państwach europejskich*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2016.
- Olak A. Krauz A., *Surogatka to już zawód, banal czy globalne społeczne zapotrzebowanie*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka. Praktyka. Refleksje” 2016, nr 21.
- Przyśliwska-Urbanek E., *Macierzyństwo zastępcze z perspektywy prawa Niemiec. Prawa podstawowe*, Warszawa 2017.
- Rudnicka P., *Konstitutywne elementy pojęcia handel ludźmi*, www.nieccassociation.org/handel/ (dostęp: 9.05.2014).
- Szewczyk K., *Medycznie wspomagana prokreacja w tzw. ustawie bioetycznej – na trakcie ku Kosiaryce*, http://www.ptb.org.pl/pdf/szewczyk_in_vitro_1.pdf.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.
- Vaughn R., *2 Feb Berlin 'Fertility Days' Signals Groundswell of Interest in Assisted Reproduction*, <https://www.iflg.net/berlin-fertility-conference/> (dostęp: 2.06.2018).
- Wellenhofer M., *Komentarz do § 1591 BGB* [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, red. D. Schab, München 2017, www.beck-online.ed.
- Witczak-Bruś P., *Surogacja. Aspekty prawne macierzyństwa zastępczego*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2021.
- Zimny T., *Komercjalizacja ludzkiego ciała* [w:] *Bioetyka*, red. J. Różyńska, W. Chańska, Warszawa 2013.
- Żukowski Ł., *Problemy prawne i etyczne umów o macierzyństwo zastępcze – uwagi na tle rozwiązań przyjętych w Izraelu* [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, K. Wójtowicz, Wrocław 2013.

Streszczenie

Artykuł w dużej mierze opiera się na regulacjach dotyczących macierzyństwa zastępczego oraz zagadnień z nim związanych w ujęciu międzynarodowym. Autorzy, analizując prawo w poszczególnych krajach, podejmują próbę sklasyfikowania surogacji – jako handel żywym

towarem, handel dziećmi czy realna pomoc w założeniu rodziny. W treści artykułu podjęto temat surogacji pod kątem moralności oraz legalności z punktu widzenia powszechnie obowiązującego prawa w Polsce, Niemczech czy Izraelu.

Słowa kluczowe: handel ludźmi, macierzyństwo zastępcze, surogacja.

Summary

The prepared work is largely based on the regulations concerning surrogacy and issues related to it from an international perspective. The authors of the work, by analyzing the laws in individual countries, attempt to classify surrogacy as trafficking in human beings, trafficking in children or real help in starting a family. The content of the article examines what a surrogate is in terms of morality and legality from the point of view of generally applicable law in Poland, Germany or Israel.

Key words: trafficking human, surrogate motherhood, surrogacy.